

Василь Маліков
(Харків)

НАЙМИТУВАННЯ ДІТЕЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

У статті висвітлено проблему дитячої найманої праці як складової сучасної звичаєво-правової культури в Україні. На основі аналізу публіцистики, державного законодавства та міжнародних конвенцій автор розкриває особливості сприйняття цього явища в суспільному дискурсі та демонструє перспективи його подальшого дослідження.

Ключові слова: дитяча наймана праця, звичаєве право, соціалізація, сучасна українська культура.

This paper highlights child wage labour as a part of contemporary customary law culture in Ukraine. Studying journalistic sources, state and international laws and conventions, the author reveals the perception of this phenomenon in public discourse and shows further research prospects.

Keywords: child wage labour, customary law, socialization, contemporary Ukrainian culture.

В статье освещается проблема детского наёмного труда как составляющей части современной обычно-правовой культуры в Украине. Изучая публицистику, государственное законодательство и международные конвенции, автор раскрывает особенности восприятия данного явления в общественном дискурсе и показывает перспективы его дальнейшего изучения.

Ключевые слова: детский наёмный труд, обычное право, социализация, современная украинская культура.

Дитяча наймана праця є надзвичайно актуальною проблемою не тільки в сучасній Україні, але й в усьому світі. Дитяче наймитування є предметом інтересів та досліджується передусім правознавцями і правозахисниками, підприємцями та економістами, журналістами, а також діями різних громадських організацій, небайдужими до проблем дітей, безпритульних і т. п. Про поширеність цього явища свідчать результати дослідження, проведеного в 1999–2000 роках Державним комітетом статистики України у співпраці з Міжнародною організацією праці, в якому встановлено, що середньомісячна чисельність працюючих дітей в Україні становить 456 тис. осіб, із них 48 % – це діти у віці, в якому офіційно працювати заборонено, до того ж майже половина з таких дітей працюють у віці від 7 до 12 років [16, с. 6].

Метою цієї статті є з'ясування особливостей побутування і сприйняття дитячої найманої праці в сучасній Україні. При цьому праця дітей за наймом розглядається в контексті звичаєво-правових відносин у сучасному українському суспільстві.

Виявлення суспільних поглядів щодо наймитування дітей можна проводити на основі аналізу сучасної публіцистики [1;

10; 17]. У вказаній групі джерел зафіксовано також і окремі ситуації побутування дитячої найманої праці, і спектр експертних позицій та суспільних оцінок, додатних для якісного аналізу. Залучення деяких українських та міжнародних законів і конвенцій, серед яких – Кодекс законів про працю України [5], Закон України «Про охорону дитинства» [3], Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [8], Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу [9], Конвенція ООН про права дитини [7], є корисною для вивчення стану сучасного дитячого наймитування та суспільних уявлень про нього. Законодавець у своїх правових приписах і заборонах маркує ті явища соціальної дійсності, на які він прагне вплинути.

Маючи значний суспільний резонанс, ця проблема привертає до себе увагу представників різних наук: права, економіки, соціології, медицини та ін. У дослідженнях правознавців і правозахисників Н. Карпачової, О. Коломоєць, К. Левченко, Г. Резніка та ін. [4; 6; 12; 13; 15] висвітлюються питання формування і функціонування законодавчої бази у сфері регулювання трудових відносин і захисту дитини в них. Нинішні положення

українських законів та міжнародних конвенцій щодо дитячої праці є результатом історичного розвитку відповідних соціально-політичних уявлень в Україні і світі. У працях юристів можна знайти важливі відомості щодо ефективності вищезазначеного законодавства та взаємодії його із суспільними звичаями. Економічні та соціологічні дослідження дитячого наймитування В. Цибух, В. Глущенко, О. Яременка, К. Кутько, Т. Стринковської та ін. [2; 11; 14; 16; 18] здатні розкрити як кількісні, так і якісні характеристики цього явища та його значення в економічній структурі та соціальних процесах сучасної України. Саме соціологам нині належить першість у вивченні того різнобічного впливу, який справляє дитяче наймитування на суспільні та сімейні відносини, процеси соціалізації, особистість дитини і т. д. В етнологічних дослідженнях сучасної дитячої і молодіжної субкультур очевидно є незначна увага до трудового аспекту буття дітей, особливо в порівнянні з дослідженнями народної культури другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Це дозволяє вказати на додаткову актуальність вивчення дитячої найманої праці саме в контексті сучасної української культури, зокрема звичаєво-правової.

Проаналізувавши низку публіцистичних та наукових статей останніх років, присвячених темі дитячої праці, можна визначити основні уявлення суспільства щодо неї. Передусім дитячу працю представлено в сучасному публіцистичному дискурсі і законодавчих актах як важливу і складну суспільну проблему, в основі якої – уявлення про те, що праця дитини зазнає експлуатації [6, с. 203] і здатна завдати шкоди здоров'ю і загалом життю. Шкідливий та експлуаторський характер дитячої праці вчені, журналісти та правники пов'язують із її переважною нелегальністю [14, с. 222]. У той час як положення українського законодавства, конвенції та програми ООН і Міжнародної організації праці захищають дитину, дитяча праця все ж реалізує себе поза межами їхньої дії [2, с. 119]. Тому можна розглядати наймитування дітей як здебільшого узвичаєну практику, одну зі сфер звичаєво-правових відносин у сучасному українському суспільстві.

Ідея законодавчого захисту дитини в трудових відносинах реалізується у світі і на території України від ХІХ ст. Зокрема,

в дечому подібні до сучасних положення фіксуються і в законодавстві Російської імперії кінця ХІХ ст. [13]. Так, діти до 12 років не допускалися до роботи в промисловості, а праця дітей від 12 до 15 років мала деякі обмеження: здебільшого 8-годинний робочий день і неприпустимість роботи вночі та на виробництвах, які можуть зашкодити здоров'ю дитини. У разі відсутності в малолітнього певного рівня освіти, роботодавця зобов'язували надати йому можливість для навчання. І навіть більше того, роботодавець мав спонукати неповнолітнього до відвідування церкви та школи. Узагалі законодавець встановлював, що неповнолітній не може бути задіяний у праці, невідповідній його віку та силам. Певно, відштовхуючись від реалій селянського життя, було встановлено заборону на віддачу до найму неповнолітніх своїми батьками, а водночас дозволялося наймання їх без згоди батьків [13, с. 18–20, 38–39]. За конвенціями Міжнародної організації праці та ООН, пріоритетним для дитини має бути отримання шкільної освіти, а мінімальний вік залучення до праці має бути відповідний віковій отримання такої освіти [8; 9; 7, ст. 19, 32, 34]. У сучасному ж українському законодавстві при найманні дитини до 15 років необхідна згода одного з батьків, тобто частину захисту дитини в трудових відносинах, як і відповідальність за її успішну соціалізацію, покладено на плечі батьків [14, с. 221–222; 17; 3, ст. 12, 21].

Можна виділити певні уявлення про поширеність найманої праці дітей у таких сферах, як торгівля, сфера послуг, сільське господарство, будівництво, вугільна промисловість, збір та реалізація металобрухту, жебрацтво. Основним споживачем дитячої праці загалом вважають малий бізнес, у тому числі й сімейний [4; 18; 2, с. 117–118].

Для соціалізації особистості в сучасному суспільстві передбачається тривалий процес навчання в закладах освіти, який розглядають як основну й найважливішу діяльність молоді особистості. І українське законодавство спрямоване на те, щоб трудова діяльність дитини не заважала процесу її навчання.

Одним із завдань соціалізації як у традиційному, так і в сучасному суспільстві є повноцінне включення особистості до трудових відносин суспільства. Варто вказа-

ти на певне позитивне значення першого трудового досвіду дитини до набуття нею професії: формування відповідального ставлення до трудової діяльності, усвідомлення її як неодмінної складової власного життя, відчуття певного ступеня матеріальної самостійності і т. д. Водночас, розглядаючи дитячу найману працю як суспільну проблему, зауважують, що така праця може стати на заваді повноцінному навчанню дитини, отриманню середньої освіти, зашкодити її здоров'ю, що матиме негативний вплив на становлення молодої особистості [4; 2, с. 117–126]. І серйозність та масштабність такого негативного впливу вважають значно більшими за короткотермінові й незначні переваги прилучення дітей до ранньої трудової діяльності.

Із загальних міркувань про роль найманої праці дитини в процесі її трудової соціалізації виокремлюються випадки залучення дитини до сімейного бізнесу її батьків та набуття нею відповідних професійних навичок [18]. Такі випадки подібні до моделі соціалізації традиційної народної культури, хоча доцільність її в сучасному постіндустріальному суспільстві зі значною соціальною мобільністю людини є сумнівною. Сімейний бізнес, до якого залучається праця власних дітей, так само може становити загрозу експлуатації та нанесення шкоди здоров'ю й успішному соціальному становленню дитини, що засвідчується в сучасній публіцистиці [1; 4; 10; 17].

Суспільна думка щодо значення і припустимості найманої праці для дитини залежить і від того, куди спрямовуються гроші, зароблені таким чином. Гроші можуть бути спрямовані на підтримку важкого матеріального становища своєї родини, що повертає до думки про вимушений, якщо не примусовий, характер дитячої найманої праці, до якої можуть залучати своїх дітей батьки [2, с. 121; 17]. Особливо беззахисними щодо примусової праці в Україні виявляються сироти, вихованці інтернатів, безпритульні, бездоглядні діти [1; 2, с. 117–126; 10; 12; 17]. Поширеність експлуатації дитячої праці та особливі зусилля законодавця на захист дитини в цьому аспекті можуть свідчити про певні суспільні настрої і погляди, за якими дорослі вважають можливим і бажаним залучення дітей до різних видів трудової діяльності у відповідності з власними потребами, а

не інтересами самих дітей [15]. Публіцистичні джерела сповнені відомостями про те, що позитивне ставлення українців до дитячої праці, навіть важкої, мотивується необхідністю ресурсів, які здобувають внаслідок її використання [1; 4; 10; 17], або небажанням витратити на дітей кошти. Так, за даними опитування 2006 року, 17 % респондентів впевнені, що дитина повинна сама заробляти собі кишенькові гроші, а 6–12 % опитаних схиляються до думки, що дитина може не ходити до школи та повинна йти працювати, якщо це необхідно для підтримки добробуту сім'ї [12].

Але дитина чи підліток можуть почати заробляти гроші, керуючись мотивом розширення особистих матеріальних можливостей, якщо їх не забезпечують повною мірою батьки. Для сучасної дитини наймитування означає можливість отримати гроші поза власною сім'єю, що може давати відчуття певної самостійності та більшої свободи у витратах, спрямоване на задоволення особистих потреб. Цікаво, що для молодої людини в межах традиційної народної культури наймитування давало додаткові гроші для забезпечення своєї сім'ї, а також було спрямоване на отримання можливості почати самостійне життя, створити власну сім'ю. За результатами соціологічних досліджень початку 2000-х років, основним мотивом залучення міських дітей до праці є бажання мати власні кошти (67 %), а сільських дітей – бажання матеріально підтримати свою сім'ю (68 %) [2, с. 121], що може свідчити про стійкість традиційних моделей наймитування в українському селі.

Загалом як в оцінках учених, експертів, журналістів, громадських діячів, так і в поглядах дорослих і дітей немає однастайності стосовно дитячої найманої праці. При позитивній оцінці залучення неповнолітніх до трудових відносин звертаються до певних уявлень, які мають своє підґрунтя в традиційній та індустріальній культурах. Зокрема, дитяча наймана праця сприяє трудовому вихованню дитини, прищепленню потягу до праці, відповідальності, самостійності, матеріальній допомозі родині у складних економічних умовах, набуттю професійних навичок, продовженню батьківської справи і т. п. Засуджуючи ж наймитську працю, звертаються до уявлень про її шкідливість для фізичного і психічного здоров'я дитини, для її успішного навчання, здобут-

тя інтелектуального капіталу і соціальної мобільності, про втрачене дитинство і нереалізовані можливості. Противники раннього залучення до трудової діяльності апелюють до системи цінностей і норм, закріплених у міжнародних конвенціях та властивих постіндустріальній культурі, за якої найважливішими вважаються благополуччя і гармонійний розвиток дитини, а в основі її соціалізації має бути отримання повноцінної освіти. Дитяча наймана праця в такому контексті розглядається як експлуатація дітей дорослими у суспільних чи власних корисливих цілях, які, проте, не мають нічого спільного з інтересами розвитку особистості дитини.

На основі проведеного аналізу уявлень щодо дитячого наймитування в сучасній українській культурі можна сформулювати й основні завдання його подальшого дослідження як частини звичаєво-правових відносин. Уявлення щодо господарської цінності дитячої найманої праці мають досліджуватися в контексті її характеру та сфер застосування. Особлива увага має приділятися суспільному дискурсу щодо ролі, значення та цінності праці дітей загалом і їхньої найманої праці зокрема. Необхідно виявити основні звичаєво-правові норми, пов'язані з наймитуванням дітей. Для розуміння сутності дитячого наймитування має бути проведений ретельний аналіз його причин як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Побіжно важливо визначити фактори, які впливають на формування і функціонування інституту дитячої найманої праці в сучасній Україні. Окремого вивчення заслуговує питання співвідношення добровільної та примусової складових дитячої найманої праці.

Література

1. Випадки експлуатації дітей «непоодинокі». Інтерв'ю BBC з Головою Всеукраїнської асоціації захисту дітей Євгенією Павловою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2010/04/100429_child_labour_ie_is.shtml. – Назва з екрана.
2. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року «Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні». – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 195 с.
3. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим досту-

пу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14>. – Назва з екрана.

4. Карпачова Н. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні» [Електронний ресурс]. – К., 2011. – Режим доступу : http://www.ombudsman.kiev.ua/S_dopovid_04/d_04_4_4.htm. – Назва з екрана.

5. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=5&nreg=322-08>. – Назва з екрана.

6. Коломєць О. Д. Проблематика визначень понять «експлуатація дитини» та «експлуатація дитини в сім'ї» в чинному законодавстві України / О. Коломєць // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Діденка. – 2010. – № 1. – С. 200–206.

7. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021. – Назва з екрана.

8. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_166. – Назва з екрана.

9. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_054. – Назва з екрана.

10. Корреспондент: Батрачить на дядо [Електронний ресурс] // Корреспондент. – 2010. – 8 жовтня. – № 32. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/1126886-korrespondet-batrachit-na-dyadyu>. – Назва з екрана.

11. Кутько Н. Детский труд в Украине: социологическое измерение / Наталия Кутько // (Пост)сучасність і наука: соціологія у пошуках себе і суспільства / збірник тез доповідей учасників V Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів. – Х. : ХНУ, 2007. – С. 121–122.

12. Левченко К. Б. Дитяча праця в Україні: соціально-правовий аналіз [Електронний ресурс] / Катерина Левченко // Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. – Режим доступу : <http://umdpl.info/index.php?id=1225560118&w=%E4%E8%F2%FF%F7%E0+%EF%F0%E0%F6%FF>. – Назва з екрана.

13. Личный наем и служба / сост. Я. В. Абрамов. – С.Пб. : Тип. П. П. Сойкина, 1899. – 86 с.

14. Мульська О. Історичні аспекти дослідження проблеми дитячої праці / Ольга

Мульська // Наукові засади сталого розвитку економіки : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 16–17 червня 2011 р. – Т. : Крок, 2011. – С. 221–222.

15. *Резнік Г. О.* Праця дітей в Україні / Г. Резнік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15.PNR_2007/Pravo/21821.doc.htm. – Назва з екрана.

16. Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні «Праця дітей в Україні» / Цибух В. І., Глущенко В. М., Яременко О. О. – К. : УІСД, 2001. – 127 с.

17. *Тимощук О.* Дитяча праця в Україні – традиція [Електронний ресурс] / Олександра Тимощук // Дзеркало тижня. – 2008. – 30 серпня. – № 32. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/54617>. – Назва з екрана.

18. *Тоадер Є. С., Стринковська Т. В.* Стан дитячої праці в Україні: соціально-економічний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/toader-es-strinkovska-tv-stan-dityachoyi-pratsi-v-ukrayini-sotsialno-ekonomichniy-aspekt/>. – Назва з екрана.